

17/2010

Kuolleiden saaret. Historiallisen ajan keskisuomalaisien saarihautausmaiden luonne ja käyttö hautapaikkoina

FM Juha Ruohonen

Kirkkomaiden ulkopuolella sijaitsevat hautasaaret ovat leimallisia erityisesti harvaan asutuille seuduille, joissa kirkkomatkat ovat olleet pitkiä ja hankalia. Saaria on pidetty väliaikaisina hautausmaina, joihin on haudattu kesällä, kelirikkoaikana tai levottomana ajankohtana kuolleet odottamaan myöhempää kuljetusta kirkkomaalle. Saarten käyttöä hautaustarkoituksiin ei ole kuitenkaan systemaattisesti tutkittu. Tässä artikkelissa tarkastellaan Keski-Suomessa sijaitsevien Petäjäveden ja Uuraisten hautapaikkoja sekä niiksi epäiltyjä kohteita. Laajan ja monia tieteenaloja käsittelevän lähdeaineiston kautta artikkeli selvittää kohteiden luonnetta ja niiden käyttöä hautapaikkoina. Erityistä huomiota kiinnitetään aineiston esittelyyn lisäksi hautaustradition ajoittamiseen eri menetelmillä.

***Asiasanat:** hautalöydöt, hautaustavat, arkeologia, paikannimet, Keski-Suomi*

Johdanto

Uuraisten kappelista ja Petäjäveden pitäjästä löysin eräistä saarista, joita kansa yhteisellä nimityksellä kutsui 'kuolionsaariksi', muinaisia kalmistoja. Muutamista kuopalle vajonneista haudoista tapasin ihmisen luita 30–60 senttimeeterin syvyydestä maan sisällä, mutta kun en löytänyt mitäkään kalua niiden vierestä eli ympäriltä ja haudat muutoinkin näyttivät ennen mullistetuilta, en voi niiden vanhuutta eli ikää määrätä. (Keski-Suomi 16.10.1880).

Yleisnimitystä kuolin- tai kuoliosaari on usein käytetty etenkin Keski-Suomen alueella pienissä saarissa sijaitsevista hautapaikoista. Nimitys perustuu maakunnan yleisimpään hautapaikan yksilöityyn paikannimeen, joka nykykartoilla esiintyy muodossa Kuoliosaari. Jo Väinö Wallinin (myöh. Voionmaa) mukaan Keski-

Suomessa on ”monta ’Kuolionsaarta’ ja ’Kallosaarta’, joihin ennen on ihmisiä haudattu” (Wallin 1894, 127). Lähinnä murre-eroista johtuen nimeämiskäytäntö on vaihdellut alueittain muualla Suomessa. Savossa ja laajemmin Itä-Suomessa vastaavia kohteita on kutsuttu paikkojen erisnimien mukaan usein kalma- tai kalmosaariksi, sisämaassa murrealueesta riippumatta paikoittain myös ruumissaariksi (Jokipii 2001, 29–31). Yleisnimitykseksi kyseisille kohteille on tutkimuskirjallisuudessa vakiintunut termi hautasaari. [1]

Hautasaarten on katsottu olleen ominaisia erityisesti harvaanasutuille seuduille, joissa kirkkomatkat ovat olleet pitkiä ja hankalia. Saaria on pidetty väliaikaisina, niin sanottuina kesähautausmaina, joihin on haudattu kesällä, kelirikkoaikana tai levottomana ajankohtana kuolleet odottamaan myöhempää kuljetusta kirkkomaalle. Osa saarista on tulkittu myös lopullisiksi hautausmaiksi. Koska kohteista on satunnaisesti tullut esiin ihmisluita, on tulkittu, että osa vainajista olisi jäänyt siirtämättä varsinaisille hautausmaille. Historiallisen ajan hautausperinnettä käsittelevissä tutkimuksissa erilaiset saarihautaukset ja hautasaaret on usein, ilmeisen ongelmallisena ryhmänä, sivuutettu yleensä kokonaan (esim. Talve 1988, 4 ja viite 7). Myös kirkkohistoriallisissa tutkimuksissa hautaamista on käsitelty pitkälti virallisten kirkkolakien ja -asetusten kautta ja poikkeavat hautaukset on huomioitu vain kursorisesti (esim. Rimpiläinen 1971, 250, 289–290). Ruumiinkuljetusreitteihin liittyviä väliaikaisia hautauspaikkoja, jotka usein ovat myös sijainneet saarissa, on tutkimuksellisesti lähestytty myös haastattelujen kautta, jolloin luonnollisesti on tavoitettu ilmiön varsin myöhäisiä ilmentymiä (esim. Pentikäinen 1961). Vaikka aihetta on käsitelty sekä paikallisesti että yleisellä tasolla, on hautasaaria koskeva tutkimustieto kokonaisuudessaan varsin hajanaista (ks. esim. Jokipii 2001; Laitinen 2001; Mönkkönen 2001).

Sisämaassa on huomattava määrä erilaisia kirkkomaiden ulkopuolisia hautapaikkoja, yksin Keski-Suomessa niitä on kymmenittäin (esim. Jokipii 2001, 38–40). Maakunnan kuolionsaaria on tutkimuksissaan käsitellyt erityisesti historian­tutkija Mauno Jokipii. Hänen mukaansa kohteet ovat olleet pitkien kirkkomatkojen aiheuttamia väliaikaisia saarikalmistoja, jotka ajoittuvat pääasiassa Pohjois-Hämeen eräkaudelle tai alkavalle uudisasutuskaudelle (Jokipii 1999, 622; Jokipii 2001, 19–23, 34). Näihin kohteisiin liittyvät tiedot perustuvat lähinnä niistä pitkän ajan kuluessa kerättyyn muistitietoa­ineistoon sekä 1800-luvun lopulla vaikuttaneiden muinaistieteilijöiden ja muiden tutkijoiden saavutuksiin. Myöhemminkin Keski-Suomen kohteet ovat kiinnostaneet historian­utkijoiden lisäksi jossain määrin myös arkeologeja. Ennen työryhmäni vuonna 2007 tekemiä tutkimuksia on esimerkiksi Leivonmäen Iso-Säynätjärven Hautasaarella sekä Hankasalmen Kuuhankaveden pohjoisemmassa Ruumissaarella tehty lähinnä koeluonteiksi jääneitä kaivaustutkimuksia, ensin mainitussa vuonna 1980 ja jälkimmäisessä 1992 (esim. Vilkuna 1980; Jokipii 2001, 38; Laitinen 2001, 76–80).

Kaikkiaan kohteita tarkasteleva tutkimus on viime vuosiin asti ollut Keski-Suomessa, kuten muuallakin maassa, varsin vähäistä tieteenalasta riippumatta. Aiheesta on olemassa runsaasti erilaista tutkimusaineistoa, mutta sitä ei ole hyödynnetty kokonaisvaltaisesti. Uutta tietoa ei Kuolionsaarista ole järjestelmällisesti haettu, eikä olemassa olevaa vanhaa arkistoa­ineistoa ole laajemmin koottu yhteen kuin vain

tiettyjen suppeiden kokonaisuuksien, lähinnä paikannimistön, osalta (esim. Jokipiä 2001). Hautasaaria käsittelevien tutkimuskysymysten osalta niin perinteen- kuin historian tutkijatkin ovat pitkälti pysytelleet omissa lähdeaineistoissaan jättäen aiheen kokonaisvaltaisen tarkastelun vähemmälle. Edelliseen poikkeuksena ja tutkimuksellisesti monipuolisena katsauksena mainittakoon kuitenkin Erkki Laitisen toimittama ja Hankasalmen Kotiseutuyhdistyksen 2001 julkaisema artikkelijulkaisu *Ruumis- ja kalmasaaret*, jossa on koottu yhteen eri kirjoittajien näkemyksiä aiheesta.

Tämän artikkelin tarkoituksena on laajan ja monia tieteenaloja käsittelevän lähdeaineiston kautta tutkia kahden keskisuomalaisen pitäjän alueella sijaitsevia hautasaaria ja muita historiallisen ajan hautapaikoiksi eri perusteilla epäiltyjä kohteita. Lähestyn alueella sijaitsevia kohteita laajalla lähdeaineistopohjalla käyttäen niin historian tutkimuksen, arkeologian, nimistö tutkimuksen, kartografian kuin perinnetieteiden menetelmiä ja lähteitä. Eri lähdeaineistoja yhdistämällä tarkastelen kohteiden luonnetta ja käyttöä hautapaikkoina. Erityistä huomiota kiinnitän hautaustradition ajoittamiseksi – kenttätutkimuksissa olen kerännyt muutamista tarkemmin esiteltävistä kohteista näytteitä, joista on teetetty luonnontieteellisiä ajoituksia radiohiilimenetelmää hyödyntäen. Ajoitustuloksilla kohteet pyritään sitomaan tietyllä tarkkuudella myös absoluuttiseen kronologiaan tarkemmin ajoittamattomien tarinoiden ja paikannimistön sijaan.

Tutkimusaineisto ja sen luonne

Sisämaan kirkollista organisoitumista ja hautaustraditioiden kehittymistä käsittelevään tutkimushankkeeseen (ks. esim. Ruohonen 2002, 2005 ja 2009) liittyen otin vuonna 2007 tarkasteluun keskisuomalaisten Petäjäveden ja Uuraisten kuntien historialliset, kirkkomaan ulkopuoliset hautapaikat. Olen kerännyt tutkimustietoa muun muassa Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kansanrunousarkistossa säilytettävistä paikkakunta kohtaisista historiallisista ja uskomustarinoista sekä Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen Nimiarkistosta, jossa on nimiin liittyen myös paikkoja käsitteleviä tarinoita ja muistitietoa. Museoviraston eri arkistoista mainittakoon arkeologian osaston topografinen arkisto sekä Kansatieteen keruuarkisto, johon on erillisissä kyselyissä kerätty laajalti tietoja hautasaarista ja tilapäisistä hautapaikoista. Pääosa tutkimusalueen kohteisiin liittyvistä muistitiedoista on kerätty 1930-luvulta 1980-luvun alkuun ajoittuvalla ajanjaksolla. Historiallisista lähteistä ja kirjallisuudesta olen tutkimuksessa hyödyntänyt erityisesti seurakuntien tilikirjoja ja kuolleiden ja haudattujen luetteloita sekä painettuja seurakunta- ja pitäjänhistorioita. Lisäksi alueesta on laadittu tutkimuksen käyttöön soveltuvia mittakaavaltaan ja yksityiskohdiltaan riittäviä karttoja 1740-luvulta lähtien erilaisina vesistökarttoina, myöhemmin myös jako- ja pitäjänkarttoina. Karttojen kautta tarkastelen erityisesti kohteiden sijaintia ja suhdetta lähimpään asutukseen, kulkureittejä sekä paikannimistöä.

Tutkimusalueen kohteisiin liittyvät historialliset tarinat muistuttavat pitkälti toisiaan, sisältävät monia eri kerroksia ja ovat myös usein toisiinsa sekoittuneita. Uskottavuuden kannalta tarinoille on ollut tyypillistä, että ne on sidottu paikalliseen yhteisöön ja tuttuun ympäristöön. Esimerkkinä paikallisesta tarinaperinteestä mainittakoon eräs sota-aikoihin liittyvä tarina, johon yhdistetään Petäjävedellä kaksi

eri Kuoliossaarta. Tarinan mukaan isonvihan aikana olisi taisteltu pitäjän kirkon luona Jämsänveden ylittävällä sillalla venäläistä kuormastoa vastaan, ja kahakassa kuolleet olisi soudettu läheiseen Mustanselän Kuoliossaareen. Pakoon päässeet sotilaat olisi kertomuksen perusteella tapettu Kuivasmäellä, ja vainajat olisivat saaneet viimeisen leposijansa Sipilän talon läheisyydessä sijaitsevalta hiekkakynnäältä eli ”Mustalta mäeltä” (SKS KRA Petäjävesi. PK 16. Friiman, W. 2758. 1938). [2]

Moniin saarihautausmaihin on yhdistetty laajalle levinneen niin sanotun laurukais- eli venevarkaustarinan toisinto (ks. esim. Rausmaa 1994, 181–182). Tarinan mukaan vainolaisten vangiksi ottama paikallinen opas, usein nimeltään Lauri, Laurikainen tai Laurukainen, varasti yöllä ryöstäjien veneen jättäen heidät saareen kuolemaan. Seuraavassa, erääseen Uuraisten tarkemmin erittelemättömään Kuoliossaareen liittyvässä toisinnossa esiintyy tarinan kaikki keskeiset elementit. Tosin tässä laurukaishahmo on poikkeuksellisesti nainen:

Se [Kuoliossaari] on saanu nimesä siitä kuin täällä sota aikaan, karanneeta vai mitä kulkurisotilaita olisivat olleet tekivät pahaa. Niinpä tämänkin järven ympäriltä ryöstivät elintarpeeta, menivät tuonne saareen hupailemaan, veivätpä vielä yhten naisenkin passarikseen, mutta se oli paha erhetys. Nainen ototeli sopivaa aikaa, sillä kerran nukkui kaikki ryssät niin sikeästi, että eivät kuullu, kuinka tuo nainen survas veneen vesille, souiti pois saaresta. Kyllä ne oli havahtunu kuin nainen oli vielä koko lähellä ja ruvenneet houkuttelemaan, tule pois, me annetaan lusikka omaan käteesi, siihen asti antovat vaan itse määrän perästä, mutta nainen meni, jättö ryssät saareen. Kuukauden päästä kävi katsomassa, jotkut oli suutaa vielä aukonu (SKS KRA Uurainen. KT 67. Salminen, Ville 40. 1936).

Kohteita käsittelevät historialliset tarinat pitävät sisällään pitkälti kansanomaisesti käsitettyä menneisyyttä, joka yhdistetään usein kertojaa lähellä olevaan paikkaan ja johonkin tunnettuun tapahtumaan, joskus myös henkilöihin (ks. esim. Lehtipuro 1992, 46–51). Hautapaikkoihin liitetyissä kertomuksista onkin löydettävissä usein teemoiltaan laajalle levinneitä yleisiä vaellustarinoita, joiden yhteys kohteena oleviin paikkoihin on varsin näennäinen.

Tutkimusalueelta on eri perinnearkistoissa historiallisten tarinoiden lisäksi myös monia informanteilta kerättyjä omakohtaisia havaintoja esimerkiksi luulöydöistä tai hautakummuista, erilaisia arveluja kohteiden alkuperästä sekä paikkoihin liittyviä uskomustarinoita. Arkeologiselle tutkimukselle tämänkaltainen muistitietoaines on kiinnostavaa, sillä sitä kautta on mahdollista arvioida ja paikantaa jatkotutkimukselle potentiaalisia kohteita. Olettamuksena on, että tarinoiden ydin jonkinlaisesta hautapaikasta pitää paikkansa. Lähtökohtana ei siis ole selvittää tarkastelun alaisia Kuoliossaaria muistitietoaineksen kautta, vaikka tämäkin aspekti on tutkimuksissa huomioitava.

Koska maastotutkimuksissa kohdalle voi järjestelmällisen työskentelyn tai sattumankin kautta osua myös ennestään tuntemattomia kohteita, ei aiheen kokonaisvaltainen tutkimus voi nojautua pelkästään eri arkistolähteiden perusteella tiedossa olevien kohteiden varaan. Eri asiakirjalähteisiin ja perinnearkistoihin

suuntautuneen aineistonhankinnan ohella tutkimushankkeen pääpaino olikin kohteisiin konkreettisesti kohdistuvilla arkeologisilla tarkastuksilla, dokumentoinnilla ja koetutkimuksilla. Kenttätöissä talteen otetun aineiston analyysit, kuten luututkimus sekä radiohiiliajoitukset, tehtiin maastotyöjakson jälkeen. [3]

Nimistöllisesti Petäjaveden ja Uuraisten kunnista koostuvalta tutkimusalueelta on tiedossa kaikkiaan kuusi Kuoliosaari-nimellä tunnettua kohdetta. Näiden ohella kenttätöihin osallistuneet tutkijat tarkastivat lisäksi lukuisia muita kohteita, joita lähinnä paikannimien, perimätiedon tai tarinoiden mukaan on pidetty hautapaikkoina. Aikaisemmat tiedot kohteista olivat pitkälti vanhentuneita, sillä edellisistä dokumentoiduista tarkastuksista tutkimusalueen kohteille oli kulunut parhaimmillaan – tai pahimmillaan – yli 130 vuotta. Kirjallisen ja kuvallisen dokumentoinnin lisäksi kaikki tarkastetut kohteet yleiskartoitettiin, ja niissä mahdollisesti havaitut hautamaiset painanteet mitattiin. Varsinaisia kaivaustutkimuksia ei kohteissa tehty, mutta soveltuviksi katsottuja paikkoja koekuopitettiin hautapainanteiden luonteen selvittämiseksi, ajoitusnäytteiden saamiseksi sekä mahdollisten rakenteiden ja muiden esille tulevien ilmiöiden dokumentoimiseksi. Lisäksi paikallisilta asukkailta kerättiin kohteisiin liittyviä havaintoja sekä tarinoita ja muuta muistitietoa.

Antropologiaa ja arkeologiaa: Tigerstedtin ja Nymanin jalanjäljillä

Lääketieteen kandidaatti Robert Tigerstedt, myöhemmin yksi maailman arvostetuimmista fysiologeista, teki opiskeluaikanaan antropologista aineistonkeruuta Hämeessä ja nykyisen Keski-Suomen alueella. Kesään 1876 ajoittuvalla tutkimusmatkallaan Tigerstedt pysähtyi ensimmäiseksi Pälkäneelle, jonka hylätyn keskiaikaisen kirkon lattian alta hän löysi kahdesta avaamattomana säilyneestä hautaholvista viisi ehjää luurankoa ja kymmenkunta pääkalloa. Ruotsalainen antropologi Gustaf Retzius, Tigerstedtin ilmeinen innoittaja, oli muutamia vuosia aiemmin matkakumppaneineen jo kerännyt kirkosta kokoelmiinsa kaikkiaan 55 kalloa. (Tigerstedt 1877, 38–39; Kemiläinen 1993, 201). Pälkäneeltä Tigerstedtin matka jatkui paikallista väestöä mitaten Kangasalan, Oriveden, Längelmäen, Jämsän ja Jyväskylän kautta Petäjävedelle, jossa hän teki kaivauksia ainakin kolmessa vanhassa saarikalmistossa – näitä kohteita käsitellään tässä myöhemmin. Petäjävedeltä tutkija suuntasi Keuruulle, jossa hän tutki yhtä Kuolionsaarta. Paluumatkalla Helsinkiin Tigerstedt sai vielä Harjun kappelin vanhasta kirkkomaasta haltuunsa kraniologista aineistoa. (Tigerstedt 1877, 40; kuva 1.) Monen muun 1800-luvun jälkipuolella toteutetun vastaavanlaisen, eri puolella Suomea suuntautuneen tutkimuksen tavoin matkassa oli pitkälti kyse fyysiseen antropologiaan liittyvästä aineistonhankinnasta (ks. esim. Kemiläinen 1993, 98–101, 201–209). Tigerstedtin matkan tuloksena kerättyjä mittaustuloksia sekä runsasta kraniometristä materiaalia, joka käsitti yhteensä 41 ehjää, hämäläiseksi luokiteltua kalloa, hyödynnettiin muun muassa Euroopan kansoja tarkastelevan katsauksen aineistona (Kemiläinen 1993, 195–199). [4]

Vain muutama vuosi Tigerstedtin jälkeen osittain samoja hautapaikkoja tutki Suomen Muinaismuistoyhdistyksen stipendiaattina toiminut Adolf Leonhard Nyman. Nymanille oli vuonna 1880 myönnetty sekä Muinaismuistoyhdistykseltä että yliopistolta yhteensä 400 markkaa Laukaan kihlakunnan Jyväskylän, Laukaan, Petäjäveden, Pihtiputaan, Saarijärven ja Viitasaaren pitäjien sekä Konginkankaan,

Sumiaisten ja Uuraisten kappelien alueiden tutkimiseen (Nyman 1882, 115). Jäljelle jääneen Laukaan kihlakunnan osan eli Karstulan ja Kivijärven silloisten pitäjien inventoinnista vastasi myöhemmin vuonna 1892 ylioppilas Anton Elias Snellman (Snellman 1896). Kihlakunnittaisten tutkimusten päämääränä oli kerätä tutkimusalueilta laajalti sekä muinaismuistoja, kansanperinnettä, historiallisia tietoja että paikannimistöä. Keruut eivät aina täsmällisesti noudattaneet hallinnollisia rajoja, vaan eri kihlakuntatutkimuksiin saattoi päätyä tietoja myös tutkimusalueeseen kuulumattomista lähiseudun kohteista. Esimerkiksi maininta eräästä Petäjävedellä sijaitsevasta mahdollisesta hautapaikasta löytyy naapurikihlakunnan, Kuortaneen, kertomuksesta (Ollinen 1893, 47).

Kuva 1. Petäjäveden Ala-Kintauden Kuoliosaari kuvattuna etelästä. Kuva Juha Ruohonen.

Laukaan kihlakunnassa stipendiaatti Nymanille näytettiin kalmistoja ja muita hautapaikkoja hänen omien sanojensa mukaan monessakin paikassa, mutta vain kihlakunnan eteläisessä osassa Petäjäveden pitäjässä ja Uuraisten kappelissa hänellä oli mahdollisuus tehdä tarkempia tutkimuksia. Nymanin mukaan useita hautoja oli kaiveltu jo aikaisemmin. (Keski-Suomi 16.10.1880; ks. myös Nyman 1882, 210). Havainto saattaa viitata Tigerstedtin muutamaa vuotta aikaisemmin Petäjävedellä suorittamiin tutkimuksiin, mutta mahdollisesti myös paikallisten eri aikoina uteliaisuuttaan tekemiin kaiveluihin.

Näiden varhaisten tutkimusten yhteydessä ei tarkemmin selvitetty alueen Kuoliosaarten käyttöä, tarkoitusta tai käyttöaikaa. Hautapaikkoja harvoin tulkittaessa tyydyttiin lähinnä viittaamaan kohteita koskeviin erilaisiin muistitietoihin ja tarinaperinteeseen. Näissä paikkojen käyttö on usein liitetty eräkauteen, kunkin kylän

varhaisimpaan asutukseen tai esimerkiksi venäläisiin. Ajallisesti kohteet on usein yhdistetty 1700-luvun alun isoonvihaan. Stipendiaatti Nymanin Petäjävedellä vuonna 1880 kuuleman mukaan paikalliset arvelivat Kuoliosaariin yleisesti ”haudatun sota-aikoina, jolloin oli vaikeata ja vaarallista kuljettaa niitä [vainajia] kaukana oleville kirkkoille” (Keski-Suomi 16.10.1880; Nyman 1882, 210–211).

Vaikka Tigerstedtin ja Nymanin tutkimusten yhteydessä tekemä dokumentointi oli ajalle tyypillisesti hyvin niukkasanaista, muodostivat edellä mainitut tutkimukset 2000-luvulle asti perustan koko tutkimusalueen hautasaaria käsittelevälle tutkimukselle. Myöhemmin kohteista on koottu tietoja, lähinnä tosin edellisiin tutkimuksiin perustuen, Keski-Suomen museon 1980- ja 90-lukujen vaihteessa laadituissa kuntakohtaisissa hautausmaainventoinneissa, joissa kuolinsaaret esiintyvät hautapaikkoina omana alakategorianaan (ks. esim. Pennanen 1990; Pennanen 1992). Sekä Petäjäveden että Uuraisten kuntien alueilla sijaitsevia historiallisen ajan hautakohteita on lisäksi huomioitu eri tutkimuksissa, mutta lähinnä erilaisten kaava-alueiden inventointien tai yksittäisten tarkastusten yhteydessä. Vaikka seudulla on historiallisen ajan muinaisjäännösten osalta tehty suurisuuntaisiakin hankkeita, on tutkimuksissa yleensä tyydytty vanhaan tapaan viittaamaan ainoastaan jo olemassa olevaan tietoon ilman paikan päälle varsinaisille kohteille suuntautuneita konkreettisia tarkastuksia tai maastokäyntejä.

Petäjäveden ja Uuraisten Kuoliosaaret

Sekä nykyisen Petäjäveden että Uuraisten alueet muodostuivat uuden ajan alusta lähtien emäpitäjiensä syrjäseuduista. Uuraisten vähäinen kiinteä asutus keskittyi 1500-luvulla seudun isojen järvien rantamille nykyisten Kynämöisten, Hiirolan, Kangashäkin ja Kuukkajärven eli nykyisen kirkonkylän alueille. Asutus laajeni 1600-luvulla lähinnä edellä mainittujen kylien taloja halkomalla, mutta varsinaisesta asutusekspansioista voidaan Uuraisilla puhua vasta 1800-luvulla (Kallio 1987, 320–339). Uuraisten ohella myös Petäjäveden kylät olivat alueen aikaisemmasta hämäläisomistuksesta huolimatta pääasiassa savolaisten perustamia. Alueen kantakylät asutettiin Ojan (1954, 192–193) mukaan 1530–1570-luvuilla. Asutuksen laajeneminen ja talomäärän kasvu alkoi Petäjävedellä jo 1600-luvun lopulla ja voimistui selvästi 1700-luvun puolivälin jälkeen.

Ennen Petäjäveden ja Uuraisten seurakunnallista itsenäistymistä tai kappelien perustamista, mikä tapahtui Petäjävedellä 1720-luvulla ja Uuraisilla 1800-luvulla, kirkolle matkaaminen muodostui seurakuntalaisille usein kohtuuttoman pitkäksi ja vaivalloiseksi. Uuraisten alue kuului vuonna 1560 perustettuun Rautalammin seurakuntaan, jonka kirkolle oli matkaa Kuukkajärveltä linnuntietä yli 70 kilometriä; alueen siirryttyä Laukaan seurakunnan itsenäistyessä sen alaisuuteen 1593 matkan pituus Uuraisilta kirkolle pieneni alle puoleen edellisestä. Palvasalmen eli Saarijärven kirkkopitäjä perustettiin 1628, minkä jälkeen uuraislaisten matka kirkolle pysyi lähes samana, sen saattoi taittaa huomattavasti vaivattomammin lähes kokonaan vesiteitse. Kuukan rukoushuone hautausmaaineen syntyi nykyisen Uuraisten alueelle 1800-luvun alussa. (Kallio 1987, 519.)

Kirkollisesti Petäjaveden kylät kuuluivat Jämsän keskiaikaiseen kirkkopitäjään. Kuivasmäen kappeli, joksi Petäjaveden rukoushuone- ja myöhempää kappelikuntaa kutsuttiin 1700-luvulta seuraavalle vuosisadalle asti, muodostettiin Jämsästä 1720-luvulla (Kuusanmäki 1962, 374–375). Seurakunnan perustamista voidaan osittain, ainakin epäsuorasti, selittää tässä artikkelissa tarkemmin käsiteltävien hautapaikkojen kautta. Nimittäin 1700-luvun alussa Ruotsin kuninkaalle osoitetussa anomuksessa alueen rahvas painotti perusteluina kappelin saamiseksi, muiden syiden ohella, ylitsepääsemättömiä vaikeuksia ruumiiden kuljettamisesta Jämsän kirkolle pitkän ja vaikean matkan vuoksi. Etäisyys Petäjaveden kylistä Jämsän kirkolle oli paikkakuntalaisten anomuksen mukaan jopa yhdeksän uutta peninkulmaa eli lähes sata kilometriä. (Kuusanmäki 1962, 375.)

Ala-Kintaus

Ala-Kintauden Kuoliosaari esiintyy Ruotsin sota-arkistossa säilytettävässä vuodelta 1741 olevassa vesistökartassa nimellä *Koljansari* (RA, Lantmäteristyrelsens leveranser 1850 nr. 277). Edelliseen todennäköisesti perustuvassa pitäjänkartassa vuodelta 1752 saari kulkee nimellä *Koljonsaari* ja saman kartan kopiesa muodossa *Koliansari* (Oja 1954, 267; MHA 41, KA; ks. kuvat 2 ja 3). A. G. Strandbergin 1700-luvun lopulla laatimassa Kintauden kylän jakokartassa (Petäjävesi 1:1, MLA) saari on nimetty kohteen luonnetta osuvasti kuvaavalla nimellä *Cuolleten saari*, joka nykyasuun normaalistettuna olisi lähinnä Kuolleidensaari. Perimätietojen perusteella Kintausjärven Kuoliosaaren mainitaan saaneen nimensä sinne jonkin sodan aikana haudattujen kuolleiden mukaan. Paikan on kerrottu olleen joskus varsinaisena hautausmaana, mutta toisaalta saarta on myös epäilty käytetyn vain kesäisin eli Kuoliosaari olisi tämän mukaan toiminut väliaikaikalmistona. Erään tulkinnan mukaan hautaukset olisi tehty isonvihan aikana. (SKS KRA Petäjävesi. Koskinen, H. KRK 104:41; NA Petäjävesi Kuoliosaari 1959; Pennanen 1992, 4.) Vuoden 2007

Kuva 2. Ote 1752 laaditusta pitäjänkartasta Petäjaveden Kintauden alueelta. Kuoliosaari (Koliansari) järven lounaisosassa talvitien (katkoviiva) oikealla puolella (MHA 41, KA).

maastotarkastuksen yhteydessä tehdyissä haastatteluissa kävi ilmi, että kohdetta tiedettiin käytetyn hautaamiseen, mutta saaren tarkempi luonne ei ollut paikallisten tiedossa. Yksityiskohdat paikasta olivat hämärtyneitä ja kylän asukkaat arvelivat saareen haudatun spitaalisia tai mustan surman uhreja. Eräiden informanttien kohdalla saarta kohtaan tunnettiin kammoksuntaa eikä siellä haastateltavien mukaan mielellään vierailtu; pelon taustalla on luultavasti ollut tieto tai epäily paikalla sijaitsevasta muinaisesta hautausmaasta. (Ruohonen 2007a, 15.)

Kuva 3. Petäjäveden Mustallaselällä sijaitseva Kuoliosaari 1800-luvun pitäjänkartan mukaan (MHA Ia. 2234 08 Petäjävesi, KA).

Kuoliosaarta on tiettävästi kaiveltu ensimmäisen kerran tutkimustarkoituksessa 1870-luvulla. Tigerstedt kaivautti saaresta vuonna 1876 lukuisten rikkonaisten lisäksi neljä ehjää, kraniologisesti mitattavissa olevaa kalloa. Hän havaitsi haudoissa myös jälkiä ruumisarkuista (Tigerstedt 1877, 40). Tarkemmat havainnot, kuten tiedot kaivauspaikkojen lukumäärästä ja sijainnista saarella tai löytösyvyyksistä, puuttuvat Tigerstedtiltä kuitenkin kokonaan – hänen pääintressinsä liittyivätkin antropologisen aineiston keräämiseen. Muutamaa vuotta myöhemmin Muinaismuistoyhdistyksen stipendiaatti Nymanin muistiinpanot Ala-Kintauden Kuoliosaaresta ovat puolestaan ajalle poikkeuksellisen yksityiskohtaisia. Oman kertomansa mukaan hän tapasi saaren keskiosasta eräästä hautapainanteesta esiin pistävän terävän paadenkulman, jota kaivettuaan hän löysi liuske kivillä reunustetun ja mahdollisesti myös katetun lapselle kuuluneen ruumishaudan. Edellisen läheltä rannan tuntumasta toista painannetta kaivaessaan Nyman löysi noin 0,6 metrin syvyydestä ”ikään kuin kiverroksen alta,

turvekerroksen sisältä” fragmentoituneita luita aikuisesta vainajasta (Nyman 1882, 211–212). Auki kaivetut haudat, kuten monet painanteistakin, olivat Nymanin mukaan itä-länsisuuntaisia.

Uusissa tutkimuksissa vuonna 2007 Kintauden Kuoliosaaren länsiosasta kartoitettiin kahdesta erillisestä keskittymästä yhteensä noin 90 hautamaista painannetta. Näkyvissä olevista hautakuopista osa erottui maastossa hyvin syvinä ja selkeärajaisina – nämä olivatkin todennäköisesti joko Tigerstedtin, Nymanin tai paikallisten aikaisemmin avaamia. Koetutkimusten perusteella paikalta löytyi säännönmukaisesti jälkiä pysyvistä hautauksista. Saaren keskiosista havaittiin lisäksi monia pystyiviä, joista osa vaikutti sijaitsevan painanteiden päädyissä. Näiden mahdollisten hautamerkkien korkeus vaihteli maantasaisesta yli puoleen metriin. (Ruohonen 2007a, 16–17.) Hautojen suuren lukumäärän lisäksi Ala-Kintauden Kuoliosaaren tekeekin mielenkiintoiseksi sieltä eri aikoina todetut erilaiset kivirakenteet, jotka tämän kaltaisilla historiallisen ajan hautausmailla muutoin ovat erittäin harvinaisia. Yksittäisiä hautoja ei kirkkomaillakaan ollut, etenkin maaseudulla, tapana yleisesti merkitä ennen 1800-lukua (esim. Laasonen 1967, 288–289; ks. myös Talve 1988, 13–14).

Kuivasmäki

Petäjävvedellä sijaitsevista kohteista Kuivasmäen kylän edustalla oleva Kuoliosaari eli -kynnäs ei nimen varsinaisessa merkityksessä ole enää saari, vaan pikemminkin soistuneen alueen keskellä sijaitseva metsäsaareke, johon myös paikan rinnakkaisnimen jälkiosa *kynnäs* viittaa. Kohteen eteläpuolella sijaitseva Iso-Mustiainen on rannoiltaan soistunut pienehkö järvi, ja luoteessa oleva Pieni-Mustiainen on luonteeltaan suolampi. Muinainen Mustiaisjärvi on alkanut kasvaa umpeen viimeistään 1700-luvulla, sillä saari on ollut soistuman keskellä jo vanhimmissa aluetta esittämissä kartoissa. Vielä 1800-luvulla Mustian- eli Mustiaisjärven pintaa on laskettu tai ainakin sitä on suunniteltu laskettavaksi. (Petäjävesi 2:1 ja 2:11, MLA.) Tämä Kuivasmäen kalmisto on tullut ilmi luulöytöjen perusteella jo 1800-luvun alkupuolella, sillä seurakunnan historiankirjoittajan mukaan läheisessä Tikan talossa 1790-luvulla syntynyt Matti Antinpoika Tikka olisi nuoruudessaan polttanut saarekkeella kaskea, jolloin paikalta olisi tullut esiin ihmisluita kettujen kaivamana (Joutsela 1928, 40). Havainnot täsmäävät Tigerstedtin (1877, 39) eräältä paikalliselta maanviljelijältä saamiin tietoihin, joiden mukaan hautausmaa olisi löytynyt 1820- tai 1830-luvuilla. Varhaisesta löytymisestä huolimatta paikkaan ei ole liittynyt lainkaan tarkempia muistitietoja – tai ainakaan niitä ei arkistoihin ole tallennettu. Paikkaa on kuitenkin epäilty käytetyn – monen muun kohteen ohella – isonvihan aikana kaatuneiden hautapaikkana (NA Petäjävesi Kuoliokynnäs 1949, 2-kokoelma).

Pelkästään luulöytöjen perusteella on Mustiaisen Kuoliosaarella ollut hautoja kymmenittäin. Jo 1800-luvun tutkimuksissa pääkalloja löytyi muutamien rikkonaisten lisäksi peräti 14 ”i temmeligen godt skick” (Tigerstedt 1877, 39). Joutselan (1928, 40) tietojen perusteella paikalta olisi kuljetettu kaikkiaan 19 kalloa Helsinkiin, ja tämä luku saattaa hyvinkin kuvastaa paikalta tuolloin löydettyjen kallojen kokonaismäärää. Tigerstedtin kaivamien hautojen syvyys vaihteli noin 60–100 cm:n välillä ja myös täällä hautojen pohjalta löytyi jälkiä pitkälle maatuneista arkuista. Kuivasmäen kylän

syrtäinen sijainti ja vaikeakulkuisuus viittasivat Tigerstedtin tekemän tulkinnan mukaan siihen, että vainajat olisivat kuuluneet alkuperäiseen sekoittumattomaan hämäläiseen ”rotuun” (ruots. *ras*). (Tigerstedt 1877, 39.)

Nykyisin Kuoliosaaren keskiosan läpi kulkee kylätie Kuivasmäelle. Suopohjainen tie, edellä mainitun saaren kohtaa lukuun ottamatta, on paikallisten muistaman mukaan tehty 1940- tai 1950-luvulla. Myös tuolloin saarekkeelta olisi tientekijöiden mukaan löytynyt runsaasti luita (NA Petäjävesi Kuivasmäki Kuoliosaari 1982). Tie Kuivasmäeltä Petäjäveden kirkolle on aikaisemmin kiertänyt Mustiaisen itäpuolelta Kuoliosaaren kiertäen suoraan läheisen Kaipomäen juurelle, ja tämä kulku-ura on vielä myöhemminkin tunnettu Kirkkopolun nimellä. Kuoliosaari on toiminut hiekanottopaikkana viimeistään aiemmin mainitun kylätien rakentamisesta lähtien ja vielä 1980-luvulla hiekkaa olisi paikallisten kertoman mukaan viety saarekkeesta kylätien lisäksi läheisen suopohjalle rakennetun lomarakennuksen perustustöihin; paikalta muisteltiin myös tuolloin löytyneen runsaasti luita. Viimeisin todettu luulöytö paikalta ennen 2007 tutkimuksia on vuodelta 1996, kun hiekkakuopan sortuneesta leikkauksesta oli tullut esiin lapsen luuranko. (Ruohonen 2007a, 10–11.)

Pitkään jatkunut hiekanotto on jättänyt jälkensä näkyvästi Kuoliosaaren maaperään, sillä vuonna 2007 tehdyn kartoituksen perusteella saaren alkuperäisestä pinta-alasta yli 40 prosenttia ja saaren lakialueesta noin 3/4 on täydellisesti tuhoutunut hiekanotossa. Intensiivisestä maankäytöstä huolimatta voitiin saarekkeelta, sen säilyneestä luoteisosasta, kartoittaa yli toistakymmentä hautapainannetta. Painanteista osa oli erittäin syviä ja selkeärajaisia, ja vaikutti siltä, että myös nämä olivat aikaisempien tutkimusten yhteydessä auki kaivettuja. Saaren laelle avatusta koekuopasta tutkimusryhmä kaivoi esiin rinteen viettosuuntaan sijaitsevan koskemattoman hautauksen, jossa oli myös mahdollisia jälkiä ruumisarkusta. Paikalla tehdyt havainnot sopivat hyvin yhteen Tigerstedtin 130 vuotta aikaisemmin tekemien huomioiden kanssa.

Mustaselkä

Kolmas Petäjävedeltä tässä tarkasteltava kohde on Petäjä- eli Jämsänveden Kuoliosaari. Vanhasta kirkosta noin kaksi kilometriä etelään Mustallaselällä sijaitsevaa Kuoliosaarta on aikojen kuluessa kutsuttu useilla eri nimillä. Vuonna 1741 laaditussa vesistökartassa saarta on kutsuttu Kuoliansaareksi (*Kuolian sari*) (RA, Lantmäteristystyrelsens leveranser 1850 nr. 277). Pitäjänkartassa 1800-luvulta saarta kutsutaan jälleen Kuolionsaareksi (MHA Ia 2234 08 Petäjävesi, KA; kuva 4). Omistajan sukunimen perusteella saarta on 1900-luvulla kutsuttu lisäksi Peltosensaareksi ja isännän etunimen mukaan myös Justunsaareksi (Pennanen 1992, 4). [5]

Luita on saarelta löytynyt useaan eri otteeseen. Tigerstedt kävi paikalla vuonna 1876 löytäen ainoastaan yhden rikkonaisen kallon sekä jälkiä ruumisarkusta (Tigerstedt 1877, 40). Suomen Museossa 1898 julkaistussa tiedonannossa A. V. Forsman (myöh. Koskimies) kertoo kuulemiinsa tarinoihin perustuen, että saaren olisi väliaikaisesti haudattu kesäaikana kuolleet vainajat odottamaan talvikeleillä tapahtuvaa kuljetusta Jämsän kirkolle; köyhien ruumiita olisi kuitenkin usein jäänyt viemättä (Forsman 1898, 31). Saari on 1900-luvun alkuvuosikymmeninä otettu asuin- ja viljelykäyttöön,

jolloin joko pellonraivaustöissä tai perunakuoppaa kaivettaessa paikalta olisi löytynyt ihmisluita (MV:K8/129–130 Petäjävesi; MV:K27/78 Petäjävesi). Nimiarkistoon 1970-luvun alussa kerätyssä tiedossa toistuu tarina paikalta löytyneistä luista (NA Petäjävesi Kuoliosaari 1972). Inventoinnin yhteydessä tietoon tulleiden yksityiskohtien ja suoritettujen haastattelujen perusteella olisi saarelta vielä 1979 löytynyt maakellaria kaivettaessa kolme lähekkäin makaavaa luurankoa, mutta luut olisi pian niiden löytymisen jälkeen haudattu ilman tutkimuksia takaisin löytöpaikan läheisyyteen (Ruohonen 2007a, 22). Tarkastuksen yhteydessä saarella tehtiin sen kesäasuksesta johtuen vain pintapuolista dokumentointia.

Kuva 4. Petäjäveden Mustaselällä sijaitseva Kuoliosaari (Kuolionsaari) 1800-luvun pitäjänkartan mukaan (MHA Ia. 2234 08 Petäjävesi, KA).

Ajallisesti Mustanselän Kuoliosaaren hautaukset on kertomusperinteessä yhdistetty isoonvihaan tai Suomen sotaan. Laurukaistarinaa soveltaen on paikalle kerrottu haudatun saaren soutaneita ryssiä, jotka uimataidottomina kuolivat nälkään neuvokkaan paikallisen oppaan haettua veneen pois (NA Petäjävesi Kuoliosaari 1971). Joutselan (1928, 40) kirjoituksen mukaan haudoilla oli ollut muun muassa kivipaasia, mutta kyse on todennäköisesti tietojen sekoittumisesta jo edellä esitetyn Ala-Kintauden Kuoliosaaren havaintojen kanssa.

Kyynämöinen

Uuraisten Kyynämöisten kylän eteläpuolella Kyynämöisjärvessä sijaitseva Kuoliosaari koostuu kahdesta kapean kannaksen toisistaan erottamasta saaresta, joista muodostuu nykyinen Iso- ja Pieni-Kuoliosaari. Ennen 1800-luvulla tapahtunutta järven laskua saarista eteläisempi on muodostanut noin 45–50 metriä halkaisijaltaan olevan pyöreähkön kumpumaisen saaren, jonne hautauksia on tehty. Eri lähteissä Kyynämöisten Kuoliosaaren vanhana nimenä on pidetty Martosaarta (esim. Kallio 1987, 220; Sinisalo 1993, 22) ja *marto*-sana voisikin kohteen paikannimessä osuvasti viitata kuolemaa tarkoittavaan sanaan *marras* (Suomen kielen etymologinen sanakirja II 335). Tosiasiassa Martosaarella on tarkoitettu Kuoliosaaresta noin 1,3 kilometriä kaakkoon sijaitsevaa nykyistä Murtoosaarta. Virheellinen käsitys lienee syntynyt paikkaa esittäviä historiallisia karttoja (esim. Uurainen 3:3, MLA; MHA Ia. 2243 08 Uurainen, KA; kuva 5) tulkittaessa, sillä esimerkiksi 1700-luvulla laadittuun karttaan Kuoliosaarta ei ole lainkaan merkitty eikä 1800-luvun pitäjänkarttaan taas nimetty.

Kuva 5. Uuraisten Kyynämöisten Iso- (kartan keskiosassa alempi saari) ja Pieni-Kuoliosaari (ylempi saari) 1800-luvun pitäjänkartan mukaan (MHA Ia. 2243 08 Uurainen, KA).

Kyynämöisten Kuoliosaareen liittyvät tarinat ovat edellisiin kohteisiin nähden pitkälti toistensa kaltaisia. Ne kertovat paikalle haudatun muun muassa isonvihan aikana sekä 1500-luvulla Uuraisten vielä kuoluessa Rautalammin suurpitäjään. Hautauksia olisi tehty paikalle etenkin kesäisin (MV:K27/78 Uurainen). Hautapaikkana Kuoliosaari on ollut ilmeisen laajalti tunnettu, sillä kalmanmultaa on kerrottu haetun kyseiseltä

paikalta eri tarkoituksiin aina Saarijärveä ja Multiaa myöten (Uusi Suomi 2.7.1955). Muinaismuistoyhdistyksen stipendiaatti Nyman tutki 1880 saarella kaikkiaan kolme hautapainannetta, joista kahdesta löysi ihmisen pääkallon (Nyman 1882, 211). Hautoja on saarella lukumääräisesti ilmeisen runsaasti, sillä 2007 tutkimuksissa Kuoliosaaren laelta ja rinteiltä kartoitettiin selvästi havaittavia hautapainanteita kaikkiaan lähes 40 kappaletta. Koillisrinteessä sijaitsevaan painanteeseen avatusta koekuopasta löytyi jäänteitä kahdesta eri aikaan haudatusta noin 1,5–3-vuotiaasta lapsesta (Ruohonen 2007b, 14; Salo 2007).

Iso-Uurainen

Edellisestä kohteesta vajaan seitsemän kilometriä itään sijaitsevalta Iso-Uuraisten Kuolio(n)saarelta Nyman havaitsi vuonna 1880 useita hautapainanteita, joista kahta kaivettuaan löysi molemmista luita. Haudat oli Nymanin (1882, 211) tekemien mittausten perusteella kaivettu koillisesta lounaaseen. Arkistoaineistosta löytyneet kyseiseen paikkaan yhdistetyt tarinat ovat kaikkiaan varsin vähäisiä: ”Ku Rautalammilla ol’ lähin kirkko niin teällä pit ihmiset hauvatas soareen.” Pappi olisi lisäksi seudulla kiertäessään käynyt saarella siunaamassa vainajat. (NA Uurainen Iso-Uurainen Kuoliosaari 1958.) Kuoliosaarelta kartoitettiin 2007 yli 40 hautamaista painannetta. Eräästä hautapainanteesta löydettiin näytteeksi heikkokuntoinen sääriluu (Ruohonen 2007b, 17–19). Luun heikko kunto viittaa Kuoliosaaren varsin pitkään ikään. Jo Nymanin (1882, 211) maininnan mukaan paikalta 1880-luvulla löytyneet luut olivat olleet ”varsin lahonneita”.

Matosaari, Ryssäsaari ja muita hautapaikkoina pidettyjä kohteita

Edellä mainittujen kohteiden ohella Petäjävedellä ja Uuraisilla on kerrottu olevan lukuisia muita, lähinnä paikannimien ja paikallistarinoiden sekä yleisövihjeiden hautapaikoiksi epäilemiä kohteita. Esimerkiksi monet Suomen Matosaarista liittyvät Jukka Korpelan (2008, 223) mukaan rinnakkaisnimitysten ja perimätietojen osalta muinaisiin hautapaikkoihin. Tällainen kohde on Uuraisilla Kyynämöisten ja Iso-Uuraisten välisessä Sääkspääjärvässä, jossa sijaitseva Matosaari on tunnettu myös rinnakkaisnimellä Kuoliosaari. Nyman jätti kyseisen kohteen 1880 tarkastamatta ajanpuutteen vuoksi, mutta hänelle kerrottiin että se olisi ollut muiden edellä mainittujen Uuraisten Kuoliosaarten kaltainen (Nyman 1882, 210). Paikka on jätetty huomioitta myös Keski-Suomen museon tekemässä arkistopohjaisessa hautausmaainventoinnissa.

Sääkspään Matosaareen liittyvät perimätiedot ovat pitkälti edellä esitettyjen kaltaisia. Paikallisilta nimestysten yhteydessä 1950-, 1970- ja 1980-luvuilla kerättyjen tarinoiden mukaan saareen olisi haudattu kesäisin vainajia, jotka olisi talvisin kuljetettu kirkolle. Haudatut olisivat erään kertomuksen mukaan isonvihan aikana tapettuja venäläisiä. Kertojien omakohtaisten havaintojen perusteella paikalla olisikin nähtävissä vielä hautauksiin viittaavia kumpuja. (NA Uurainen Matosaari 1973; NA Uurainen Matosaari 1981; NA Uurainen Kuoliosaari 1958.) Vuoden 2007 maastotarkastuksen yhteydessä Mato- eli Kuoliosaarelta havaittiin kolme selkeää ja muutamia mahdollista hautamaisia painanteita. Yhtä painannetta koekuopitettaessa löytyi haudan pohjalta yli puolen metrin syvyydestä pitkälle maatonutta yhtenäistä puujäännettä. (Ruohonen 2007b, 23.) Kuoliosaarella tehtyjen havaintojen sekä paikan

nimen ja tarinaston perusteella kyseessä saattaisi olla väliaikaiseksi tarkoitettu ja myöhemmin tyhjennetty hauta. Tämä selittäisi samalla myös paikalla todettujen painanteiden vähäisen lukumäärän – samoja hautakuoppia olisi voitu välillä tyhjentäen käyttää yhä uudelleen tarvitsematta kaivaa jokaiselle vainajalle uutta hautaa. Ilman laajempia lisätutkimuksia esitetyt väitteet tosin jäävät olettamuksiksi.

Myös Petäjaveden vanhan kirkon itäpuolella sijaitsevaa Solikkosaarta on pidetty hautapaikkana, jonne olisi mahdollisesti haudattu isonvihan aikana (Pennanen 1992, 4; MV:K27/78 Petäjavesi). Pitkältä ja kapealta harjusaarelta havaittiin tarkastuksen yhteydessä vähintään yksi tervahauta sekä lukuisia merkkejä muusta epämääräisemmästä kaivelusta (Ruohonen 2007a, 24). Paikalta on Joutselan (1928, 42) mukaan ainakin 1860-luvulla vedetty hiekkaa kapean salmen yli viereiselle kirkkomaalle. Tarina saaresta sijaitsevasta hautausmaasta saattaakin liittyä kirkon läheisyyteen. Erään selityksen mukaan saaren rinteeseen kaivetut kuopanteet viittaisivat viime sotien aikaisten ammusvarastojen paikkoihin (MV:K27/78 Petäjavesi).

Edellisen ohella on Petäjävedessä Peltosen- eli Kuoliosaaren eteläpuolella sijaitsevaa Ryssä(n)saarta pidetty hautapaikkana. Kuten kohteen nimenkin perusteella on mahdollista olettaa, on paikan käyttö yhdistetty venäläisiin ja tarkemmin määrittelemättömään sota-aikaan (Forsman 1898, 31). Toisen historiallisen tarinan mukaan paikan nimi liittyisi ajoittamattomaan, suomalaisten ja venäläisten välillä käytyyn taisteluun, jolloin venäläiset olisivat olleet asemissa salmen itä- ja suomalaiset länsipuolella. Paikkaan liittyy lisäksi isoonvihaan yhdistetty laurukaistarinan toisinto (NA Petäjavesi Ryssäsaari 1972). Myös Uuraisten Sääkspään Mato- eli Kuoliosaaren läheisyydessä sijaitsevaa Pääsaarta on epäilty hautapaikaksi. Saarelle olisi haudattu venäläisiä joko Suomen sodan tai 1860-luvun aikana (Pennanen 1990, 3). Kyseessä on pieni ja matala kallioluoto, jonne hautojen kaivaminen on käytännössä ollut mahdotonta (Ruohonen 2007b, 26). Kohteen nimi on monitulkintainen ja sille onkin löydettävissä monia muita selityksiä. Paikannimi saattaa esimerkiksi viitata saaren sijaintiin, sen päätä kartalla muistuttavaan ulkomuotoon, jonkinasteiseen karhukulttiin tai ruumislöytöön. Tarinat ruumishautoista ovat lisäksi saattaneet sekoittaa läheisen, samassa järven sijaitsevan Matosaaren kanssa. Mainituilta paikoilta ei maastotutkimuksissa havaittu jälkiä hautauksista.

Kaikista kohteista ei arkistotutkimuksista tai haastatteluista huolimatta ole käytettävissä tarpeeksi yksityiskohtaisia, niiden tarkkaan paikantamiseen johtavia tietoja. Esimerkiksi Petäjävedellä sijaitsevan Koskensaaren tehtaan alueella olisi Joutselan (1928, 40) mukaan ollut vanha hautapaikka, mutta lisätietojen puuttuessa väitettä ei ollut mahdollista tarkistaa. [6] Hautakuoppia on lisäksi tavattu Uuraisten Kuitulan talon maalla sijaitsevalla hautapaikalla (Rosberg, Grotenfelt & Hildén 1925, 422), jolla on mahdollisesti tarkoitettu talon edustalla Sahrajärvessä sijaitsevaa Kuoliosaarta. Kyseinen paikka jäi uusien tutkimusten yhteydessä tarkastamatta, sillä saari sijaitsee nykyisin Multian kunnan alueella; tutkimusalueiden rajaamisen perusteena käytettiin nykyisiä kuntarajoja. Edellä mainitulla on tosin voitu tarkoittaa myös Petäjaveden Kuitulan taloa, jonka läheisyydessä niityllä on 1800-luvulla sijainnut haudoiksi epäiltyjä painanteita (Ollinen 1893, 47).

Hautapaikkojen ominaispiirteitä

Tyypillistä sekä Petäjaveden että Uuraisten Kuoliosaarille on niiden sijainti vanhan, viimeistään 1500-luvun lopulla tai 1600-luvulla syntyneen kyläasutuksen läheisyydessä. Keskeisestä sijainnista johtuen paikat ovat usein olleet kulkureittien varrella ja vesitse helposti saavutettavissa. Yhteistä Kuoliosaarille on myös niiden suhteellisen vähäinen pinta-ala sekä käyttöaikainen asumattomuus ja todennäköisesti myös viljelemättömyys. Vaikka kohteiden sijainti paikallistasolla on ollut vanhaan 1600-luvun kylärakenteeseen nähden keskeinen, laajemman mittakaavan seurakuntaverkostossa ne ovat sijainniltaan edustaneet alueidensa syrjäkulmia. Kohteet muistuttavatkin suurelta osin Itä-Savossa Heinävedellä jo aikaisemmin tutkittuja Kalmosaaria (ks. esim. Ruohonen 2002, 38–40). Savon kohteista tässä käsitellyt keskisuomalaiset vastineet erottuvat lähinnä vain eri nimeämistraditiollaan. [7]

Kaikissa tutkimusalueella todetuissa Kuoliosaarissa havaittiin haudoiksi tulkittavia painanteita. Kesä- tai kelirikkokalmistoina ei näitä kohteita voida pitää, sillä maastotutkimusten yhteydessä Uuraisten Mato- eli Kuoliosaarta lukuun ottamatta kaikista saarista saatiin luotettavia tietoja tai konkreettisia havaintoja pysyvistä hautauksista. Matosaaren tyhjäksi osoittautunut painanne saattaa viitata kyseisen kohteen luonteeseen väliaikaisessa käytössä – kuten mainittua, tähän viittaisi myös hautapainanteiden vähäinen lukumäärä saarella. Vainajat olisivatkin kyseisestä saaresta myöhemmin, olosuhteiden niin salliessa, siirretty lopulliseen hautaan pitäjän kirkkomaalle. Lukuisten luuhavaintojen perusteella ei muissa Kuoliosaarissa ole näin toimittu, vaan hautapaikat ovat toimineet pysyvinä kalmistoina tai hautausmaina todennäköisesti perustamisestaan lähtien. Koska paikkoja on voitu kaivaa moneenkin otteeseen eri aikoina, eivät tyhjät hautapainanteet välttämättä paljasta hautojen primääriä luonnetta.

Kristillisenä hautausuuntana on perinteisesti pidetty itä-länsi- tai tätä lähellä olevia hautausuuntaa. Havaintojen perusteella tutkimusalueella ei kyseistä periaatetta ole säännönmukaisesti noudatettu, sillä hautojen ilmansuunta on kohteittain vaihdellut lähinnä paikallisen topografian, kuten rinteen viettosuunnan, mukaisesti. Tutkittujen hautausten osalta vaikuttaa siltä, että vainajat on pyritty hautaamaan jalat alarinnettä kohti – ja usein siis myös kohti vettä. Ainoastaan Ala-Kintauden Kuoliosaaressa löytyneet luut osoittivat säännöllisesti idästä länteen. Yleisesti ottaen vainajat on haudattu ilmansuunnasta välittämättä, todennäköisesti vain sopiviksi katsottuihin ja soveltuviin kohtiin. On kuitenkin todettava, että tässä käsiteltävän Petäjaveden ja Uuraisten alueelta nyt käytössä oleva aineisto on suppea laajempien yleistysten tekemiseksi.

Kuoliosaarissa havaittujen hautamaisten painanteiden lukumäärä on vaihdellut tutkimusalueen kohteesta riippuen kolmesta lähes sataan. Tutkimustarkoituksessa 1800-luvulla auki kaivetut haudat erottuivat maastossa selkeinä ja varsin syvinä painaamina. Todennäköistä on, että vain osa myöhemmin avaamattomista haudoista on ollut kasvillisuuden seasta näkyvissä – maastotarkastuksissa havaittujen painanteiden lukumäärä on siis pitkälti viitteellinen ja luultavasti arvioitu todellista vähäisemmäksi. Hautamaisten painanteiden määrän perusteella ei siis ole mahdollista tehdä luotettavia laskelmia paikoille haudattujen vainajien lukumäärästä. Ainakin osa

kohteista on ollut ilmeisen laajoja, sillä esimerkiksi jo Tigerstedtin viemien lähes kahdenkymmenen kallon lisäksi Petäjaveden Mustiaisen Kuoliosaaresta löytyy yhä edelleen koskemattomia hautauksia monen muun kohteen ohella. Haudattujen suureen lukumäärään viittaa myös Kintausjärven Kuoliosaaresta lasketut noin kahdeksankymmentä hautapainannetta. Perimätietojen muistamiksi kelirikko- tai kesäkalmistoiksi eivät mainitut kohteet siis sovellu, vaan paikkoja on edellä mainituin perustein käytetty pysyviin hautauksiin todennäköisesti pitkän ajanjakson kuluessa.

Saarihautaustavan ajoitusvaihtoehtoja tutkimusalueella

Edellä esitetyn perusteella on selvää, että yhtenä nykytutkimuksen tärkeimmistä päämääristä on saada uutta ja täsmällisempää tietoa Kuoliosaarten käyttöajankohdista sekä niiden käyttäjistä. Jo Tigerstedt arveli, tarkemmin kuitenkin perustelematta, Petäjavedeltä 1870-luvulla löytämiensä hautausten iäksi noin 400–500 vuotta (Tigerstedt 1877, 39). Tämän mukaan kohteet olisivat olleet käytössä keskiajalla, lähinnä siis 1300- tai 1400-luvuilla. Keski-Suomen paikkoja on eräkauteksi esittänyt alkuun myös Jokipii, mutta hän siirtyi myöhemmin kannattamaan nuorempaa ajoitusta. Jokipiin (1999, 622; 2001, 21–23) mukaan kohteet sijoittuisivat Pohjois-Hämeen asutuskaudelle, joka perinteisesti on sijoitettu vuosiin 1550–1640.

Kohteisiin liittyvät tarinat yhdistävät esimerkkialueen Kuoliosaaret ajallisesti lähinnä erinäisiin sota-aikoihin, yleensä isoonvihaan ja Suomen sotaan eli 1700- ja 1800-lukujen alkuvuosikymmeneen, mutta myös tarkemmin ajoittamattomiin epidemia- ja ruttoaikoihin. Haudatut ovat tarinaperinteessä pääsääntöisesti venäläisiä ja vain harvoin paikkakuntalaisia. Tarinoiden mukaan kohteet ovat myös olleet käytössä kesä- ja kelirikkoaikoina, tai niiden käytön on katsottu johtuneen 1500- ja 1600-lukujen aikaisten Rautalammin tai Jämsän suurseurakuntien ajasta, jolloin etäisyydet hautausmaille olivat pitkät. Hautojen arvellaan tutkimusalueella osaltaan liittyneen myös hämäläiseen eränkäyntiin.

Tarinoiden takaa paljastuneiden hautapaikkojen ikääminen on osoittautunut ongelmalliseksi. Koska asiaa valaisevat suorat asiakirjalähteet ja ajoittavat esinelöydöt puuttuvat kokonaan, olen pyrkinyt ajoittamaan kohteiden käyttöä lisäksi luonnontieteellisin menetelmin. Täsmällisiä vuosia ei kyseisillä menetelmillä, esimerkkitapauksessa lähinnä luista tehdyillä radiohiiliajoituksella, ole historiallisen ajan kohteista mahdollista saavuttaa. Tulokset antavat kuitenkin viitteitä paikkojen mahdollisista käyttöajankohdista ja niiden luotettavuutta voidaan osaltaan lisätä yhdistämällä ajoitustiedot kohteisiin liittyvään historialliseen ja perinnetieteelliseen tausta-aineistoon.

Savossa tutkittujen vastaaventyyppisten kohteiden perusteella (esim. Ruohonen 2002, 37–41) luonnontieteellisten ajoitusten saattoi olettaa olevan nuori ja vaikeasti tulkittavia. Petäjaveden Ala-Kintauden Kuoliosaarta on radiohiiliajoituksen mukaan käytetty todennäköisimmin joko aikavälillä 1650–1710 tai vuosina 1720–1820. Paikan nimenä esiintyy sen luonnetta hautapaikkana heijasteleva nimitys jo saarta kuvaavissa ensimmäisissä kartoissa 1740-luvun alussa (RA, Lantmåteristyrelsens leveranser 1850 nr. 277), joten saari ei hautapaikkana voi olla tätä nuorempi – tai ainakin paikalle on haudattu jo ennen kyseisen asiakirjan laatimisaikaa. [8] Petäjaveden Kuivasmäen

Mustiaisen Kuoliosaarelta löytyneen hautauksen luonnontieteellinen iänmääritys kertoo kohteen mahdolliseksi käyttöajankohdaksi vuosia 1670–1780 tai ajanjaksoa 1790-luvulta nykypäivään. Koska 1870-luvulla talletetun muistitiedon perusteella hautapaikka on paikallisilta ollut kokonaan unohtunut ja löytynyt vasta 1820- tai 1830-luvulla, kalmisto ei voine ajoittua, läheisen Kuivasmäen kylän asutusjatkuvuuden tuntien, juurikaan 1700-luvun alkuvuosikymmeniä nuoremaksi. Iso-Uuraisten Kuoliosaaresta löytyneelle luun katkelmalle saattoi jo sen heikon kunnon vuoksi odottaa muita vanhempaa ikää. Luonnontieteellisen analyysin perusteella hautaus ajoittuu keskiajan ja uuden ajan taitteeseen aikavälille 1460–1640. Kynämöisten Kuoliosaaren käyttö ajoittuu luusta tehdyn ajoituksen perusteella keskiajan ja uuden ajan taitteeseen vuosiin 1520–1580 tai myöhemmäksi aikavälille 1630–1660. [9]

Vaikka historialliseen aikaan ajoittuvien radiohiiliajoitusten tulkinnessa on suuri virhemarginaali, ajoitustuloksilla on mahdollista arvioida karkeita syntyäikoja eri kohteiden käytölle. Suppean esimerkkiaineiston perusteella Petäjaveden Mustiaisen ja Ala-Kintauden Kuoliosaaria on voitu käyttää hautaamiseen 1600-luvun puolivälistä lähtien. Uuraisten Kuoliosaarista tehdyt ajoitustulokset ovat edellisiä hieman vanhempia, sillä Iso-Uuraisten Kuoliosaaren varhaisin mahdollinen käyttöperiodi voidaan, ajoitusmenetelmästä johtuvat varaukset huomioiden, yhdistää jo 1460-luvulle. Kynämöisten Kuoliosaarelle on voitu haudata jo aivan keskiajan ja uuden ajan vaihteessa.

Etenkin Uuraisilla paikkojen käyttö saattaa siis hyvinkin olla suoraa seurausta alueen varhaisimmasta asutuksesta. Kuitenkaan Petäjaveden Kuoliosaarissa luonnontieteelliset ajoitustulokset ja kylien varhaisin asutusvaihe eivät kohtaa, sillä ajoitukset liittyvät aikakauteen 1600-luvun puolivälistä lähtien. On tosin mainittava, että analysoitu aineisto edustaa kokonaisuuden kannalta pientä otantaa – erillisistä Kuoliosaarista on ajoitettu korkeintaan yksi näyte eikä kaikilta kohteilta ajoitustuloksia ole lainkaan käytettävissä; myöskään yhtään tutkimusalueen kohdetta ei toistaiseksi ole laajemmin esimerkiksi arkeologisten kaivausten kautta tutkittu.

Kuten jo mainitsin, asiakirjoista ei ole suoraa apua alueen historiallisten hautapaikkojen käytön tai ajoituksen selvittämisessä. Koska kohteiden osalta kuolemaan viittaava paikannimistö esiintyy historiallisissa kartoissa jo 1740- ja 1750-luvuilta lähtien, ajoittuu paikkojen käyttö kaikella todennäköisyydellä tätä aikaisempaan vaiheeseen. Tarinaperinteessä esiintyvät ajatukset taas kertovat enemmän itse kertojista ja kertojien aikakaudesta kuin varsinaisista kohteista (vrt. Lehtipuro 1992, 50–51) – tässä tapauksessa saavutetaan vanhimmillaan osia 1800-luvun lopun kertojien maailmankuvasta ja tulkinnoista, vaikkakin enin osa talletusta kertomusperinteestä on kerätty vasta 1900-luvulla. Esimerkiksi tarinoissa jatkuvasti toistuva teema isonvihan tai jonkin muun yleisesti tunnetun murroskauden aikana ryöstelevistä venäläisistä on levittäytynyt koko Suomen alueelle (ks. esim. Rausmaa 1994, 180–181; Vilkuna K. H. J. 2006, 515–533; 2009). Kuoliosaarten sotilaskäyttöä vastaan sotii jo se seikka, että monet haudoista kuuluvat luututkimuksen perusteella alle kymmenvuotiaille lapsille; lisäksi vainajat on säännöllisesti haudattu yksittäishautoihin yhteis- tai joukkohautojen sijaan. Saarten luonne hautapaikkana eroaakin selvästi sotilaskalmistojen luonteesta (näistä ks. esim. Ruohonen 2010a).

Kuoliosarten sijainnin ja muiden yksityiskohtien perusteella haudatut ovat kaikella todennäköisyydellä olleet paikallisia asukkaita.

Etenkin Petäjaveden ajoitetut Kuoliosaalet voivat aiemmin esitettyjen ajoitusvaihtojen perusteella liittyä osaltaan myös suuriin kuolovuosiin 1696–1697, vaikkakaan suoria todisteita tälle ei ole. Väestönmenetystä tutkineen Seppo Muroman mukaan Jämsän seurakunnan, johon Petäjävesikin tuolloin kuului, kirkontileistä ei saa täyttä käsitystä suurseurakunnan alueella kyseisten vuosien aikana kuolleiden lopullisesta määrästä, mutta papiston laatimien luetteloiden perusteella Jämsässä kuoli ajanjakson pahimpana kautena ainakin 680 henkilöä (Muroma 1991, 50, 66). Kuitenkin Jämsän kirkkomaahan, johon ruumiit ainakin periaatteessa olisi Petäjävedeltä pitänyt viedä haudattavaksi oman hautausmaan perustamiseen 1729 asti, haudattiin emäseurakunnan säilyneiden kirkontilien mukaan vainajia myös esimerkiksi 1697 nykyisen Petäjaveden Kuivasmäen, kirkonkylän ja Kintaudenkin kylistä (Jämsän seurakunnan tilikirjat 1697. TII, KA). Koska kirkolle hautaaminen vaikuttaa vakiintuneelta tavalta jo 1600-luvun lopulla sekä seurakunnan kuolleiden luetteloiden alkamisesta 1707 lähtien, olisi epätodennäköiseltä, että saarihautaustraditio liittyisi vain 1600- ja 1700-lukujen vaihteeseen. Vaikka ensimmäiset vainajat haudattiin Petäjaveden vastaperustetun kappelin hautausmaalle vuoden 1729 aikana, jatkui hautaaminen Petäjaveden kylistä Jämsän kirkolle satunnaisesti aina 1700-luvun puoliväliin asti. (Kuusanmäki 1962, 375; Jämsän seurakunnan kuolleiden ja haudattujen luettelot 1707–1730. I C:1, KA.) Eräs mahdollisuus on, että osa vainajista haudattiin vielä 1600- ja 1700-lukujen vaihteessa kotipuoleen, ja vain osa kuljetettiin kirkkomaahan. Tähän saattaisi liittyä jo aiemmin esitetty, 1700-luvun alussa Petäjaveden kappelianomuksen perusteissa mainittu kohta ruumiinkuljetusvaikeuksista Jämsän kirkolle.

Tutkimusten tässä vaiheessa on saarihautaustavan todennäköinen loppuminen alueella selvitettävissä vain eri lähdeaineistoyhmiä yhdistämällä – tälläkin menetelmällä tuloksena on vaihtoehtoisia tulkintoja. Käytössä olevilla luonnontieteellisillä ajoituksilla Uuraisten Iso-Uuraisten ja Kyynämöisten tutkituille Kuoliosaarille saadaan Petäjävettä selkeämmät rajat: ensin mainittu ajoittuu ajanjaksolle ennen 1640-lukua ja jälkimmäinen aikaan ennen 1660-lukua. Nykyisen tutkimusaineiston perusteella kohteiden tarkkaa käyttöaikaa on kaiken kaikkiaan vaikea arvioida. Kohteista teetetyt yksittäiset ajoitukset eivät kokonaisuuden kannalta ole kovinkaan kattavia, sillä hautaustoiminta yhdellä ja samalla paikalla on luonnollisesti voinut jatkua keskeytymättä vuosikymmenien tai jopa vuosisatojen ajan. Paikkojen mahdollinen myöhäisempi käyttö väliaikaiseen hautaamiseen on teoriassa myös olemassa, mutta tyhjiensäkin hautojen osalta kyse on pikemminkin siitä, että niitä on 1800- ja 1900-luvuilla kaiveltu tutkimustarkoituksessa, kuin siitä, että niitä olisi käytetty väliaikaisena hautapaikkana ennen ruumiiden siirtoa kirkkomaalle.

Kuolema, kansanomainen kulttuuri ja kirkko

Saarihautausten taustalla on kauas menneisyyteen ulottuvat perinteet. Tähän viittaa erityisesti tavan huomattava levinneisyys – kohteet muistuttavat läheisesti toisiaan laajalla maantieteellisellä alueella (ks. esim. Jokipii 2001, 19–40). Pitkää käyttöaikaa heijastavat myös Uuraisten kohteista tehdyt luonnontieteelliset ajoitukset, jotka mahdollistavat tradition ulottumisen jo keskiajan- ja uuden ajan vaihteeseen.

Vaikuttaakin todennäköiseltä, että asutuksen levittäytyessä tarve uusille hautausmaille olisi ratkaistu luonnollisella tavalla valitsemalla kylien läheisyydestä hautauksiin soveltuvia paikkoja. Pienet saaret ovat soveltuneet tähän tarkoitukseen hyvin, sillä sen lisäksi että ne ovat olleet helposti saavutettavissa, ovat ne ympäröivän vesistön ansiosta olleet turvassa myös erilaisilta häiriötekijöiltä, kuten petoeläinten kaiveluilta. Paikkojen valintaan on todennäköisesti liittynyt myös veteen liittyviä uskomuksellisia tekijöitä, joita ei tässä kuitenkaan tarkemmin käsitellä.

Sijainnista riippuen saariin haudattiin todennäköisesti yhden tai useamman kylän tai erillisen vesistöalueen muodostamalla alueella kuolleita. Hautaaminen olisi tehty omin päin, mutta ainakin osittain kirkon hyväksynnällä, sillä laittomista hautauksista kertovia tuomio- tai tarkastuspöytäkirjoja ei esimerkiksi 1600-luvulta ole tiedossa – tosin asiakirjalähteitä on säilynyt tuolta ajalta muutoinkin varsin niukasti. Tarinat pitäjän papin käymisestä tietyin väliajoin siunaamassa saarille haudatut vainajat kuuluvat osin kertomusperinteen piiriin, mutta osaltaan ne saattavat perustua papiston kyliin tekemiin vuosittaisiin matkoihin (Rimpiläinen 1971, 250 ja viite 36; ks. myös Joutsela 1928, 41). Tietty kirkollinen kontrolli selittäisi etenkin esimerkkialueella Ala-Kintauden Kuoliosaaren säännönmukaiset itä-länsisuuntaiset hautaukset sekä sieltä tavatut mahdolliset hautamerkit. Tutkimuksen kannalta mielenkiintoinen kysymys on, haudattiinko kaikki jonkin tietyn alueen vainajat paikallisiin hautausmaihin vai kuljetettiin osa seurakunnan kirkkomaahan.

Hautauksia ryhdyttiin 1600-luvun loppupuolella kirkon vaatimuksesta ja papiston toimesta valvomaan aikaisempaa tarkemmin. Ruumiit veloitettiin viimeistään uuden kirkkolain 1686 myötä kuljettamaan haudattavaksi pitäjiensä kirkoille, jolloin erillisten hautapaikkojen käyttö etenkin pysyviin hautauksiin lopulta päättyi kokonaan (esim. Jokipii 2001, 21; Pentikäinen 1990, 35). Vielä 1600-luvun lopun nälkävuosien ja mahdollisesti myös seuraavalla vuosisadalla isonvihan aikana on erillisiä hautasaaria voitu jossain määrin käyttää hautauksiin, mutta nämä yksin eivät traditiota kuitenkaan selitä. Koska kohteet ovat suppeallakin alueella luonteeltaan samankaltaisia mutta ajoitukseltaan vaihtelevia, näyttäisi kyse olevan saman perinteen pitkäaikaisista ilmentymistä. Väliaikainen haudaus sekä kesä- ja kelirikkoaikoina haudattujen vainajien siirtäminen talvikeleillä kirkkomaalle on selvästi tätä nuorempi ilmiö, eikä se liity lainkaan suurimpaan osaan tutkimusalueen Kuoliosaarista. Paikallisen hautaustradition taustalla lieneekin ollut ajatus lähellä asutusta sijaitsevista pysyvistä hautapaikoista.

Kirjoittaja on arkeologian assistentti ja jatko-opiskelija Turun yliopistossa

Viitteet

- [1] Artikkelissa käsitellyn tutkimusalueen ulkopuolelta tunnetaan luonteeltaan, sijaintia lukuun ottamatta, samankaltaisia hautapaikkoja myös niemistä ja muualla mantereella. Saaret ovat aineistossa lukumäärältään kuitenkin selvästi enemmistönä.
- [2] Petäjavedelle rakennettiin kirkko vasta isonvihan jälkeen. Tarinan ”Mustalla mäellä” tarkoitettaneen Kuivasmäen kylän eteläpuolella, Iso- ja Pieni-Mustiainen välissä sijaitsevaa nykyistä Kuoliosaarta eli -kynnästä.
- [3] Arkeologisista tutkimuksista tehtyjä raportteja säilytetään Turun yliopiston arkeologian oppiaineen arkistossa (Ruohonen 2007a; Ruohonen 2007b). Luut on analysoinut arkeo-osteologi Kati Salo (Salo 2007).
- [4] Kranimetria tarkoittaa kallonmittausta pään mittasuhteiden selvittämiseksi. Kranilogialla on tarkoitettu ihmisen pääkallon mittasuhteiden ja koon mittauksiin perustuvaa tieteenalaa.
- [5] 1750-luvun alussa laaditussa pitäjänkartassa saari on mahdollisesti kopioinnissa tapahtuneesta huolimattomuudesta johtuen nimetty, Huhtian- ja kartan kopiossa Huchtiansaareksi (ks. Oja 1954, 272–273; MHA 41, KA). Noin neljä kilometriä kohteesta koilliseen sijaitsee Huhtia(njärvi), joka on myös voinut vaikuttaa paikan nimeämiseen.
- [6] Kyseinen tieto saattaa viitata Ala-Kintauden Kuoliosaareen, joka sijaitsee Koskensaaren tehdasalueelta vajaa 2,5 km koilliseen.
- [7] Välihuomiona todettakoon, että Petäjaveden kalmistot keskittyvät savolaisten uuden ajan alussa asuttamiksi tiedettyihin kyliin, kun taas hämäläisperäisistä kylistä tiedot paikallisista hautapaikoista ainakin toistaiseksi puuttuvat kokonaan.
- [8] Vuoden 1741 vesistökartassa paikka esiintyy nimellä Koljansari, joka on normaalistettavissa muotoihin Koljansaari tai Kuolijansaari (nyk. Kuoliosaari) (ks. Ruohonen 2010b).
- [9] Radiohiili-ikien kalibroinnissa käytetty ohjelmaa OxCal v3.10 (Bronk Ramsey 2005). Ajoitustuloksissa on käytetty yhden sigman (68,2 %) todennäköisyyttä. Ajoitukset on teetetty haudoista löytyneistä ihmisluista: Petäjävesi Ala-Kintaus Kuoliosaari (Ua-35255) 175±35 BP, Petäjävesi Mustiainen Kuoliosaari (Poz-23890) 135±30 BP, Uurainen Iso-Uurainen Kuoliosaari (Ua-35256) 345±35 BP, Uurainen Kynnämöinen Kuoliosaari (Ua-38913) 280±30 BP.

Lähteet

Arkistolähteet:

Kansallisarkisto (KA), Helsinki

Maanmittaushallituksen arkisto (MHA)

MHA 41. Charta öfwer Kuivasmäcki Capell i Säxmäcki Härad Jämsä Sökn

MHA Ia. 2243 08 Uurainen
MHA Ia. 2234 08 Petäjävesi

Jämsän seurakunnan tilikirjat. 1697–1753. T11 (mf TK456)
Jämsän seurakunnan kuolleiden ja haudattujen luettelot. 1707–1730. I C:1 (mf
TK452)

Keski-Suomen museo, Jyväskylä
Pennanen, Pirjo 1990. Uuraisten hautausmaiden inventointi.
Pennanen, Pirjo 1992. Petäjäveden hautausmaiden inventointi.

Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki
Nimiarkisto (NA)

Museovirasto, Helsinki (MV)
Arkeologian osaston arkisto (AOA)
Vilkuna, Janne. 1980. Leivonmäki. Kaivauskertomus Havumäen kylän
Iso-Säynätjärven Hautasaaresta ja Leivonmäen kylän Rutajärven
Toratinsaaresta.

Kansatieteen keruuararkisto
K8:129–130. Tarinakivet ja tilapäiset hautapaikat. 1961.
K27:78. Hautasaaret. 1980.

Maanmittauslaitoksen kartta-arkisto (MLA), Jyväskylä
Petäjävesi 1:1. Kintaus
Petäjävesi 2:1. Kuivasmäki

Riksarkivet (RA), Tukholma
Lantmäteristytrelsens leveranser 1850, nr 277 (1741).

Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, kansanrunousarkisto (SKS KRA), Helsinki
Petäjävesi
Uurainen

Turun yliopisto, arkeologian oppiaineen arkisto (TYA)
Ruohonen, Juha. 2007a. Petäjäveden Kuoliosaaret. Historiallisen ajan
hautapaikkojen arkeologinen inventointi. Inventointiraportti.

Ruohonen, Juha. 2007b. Uuraisten Kuoliosaaret. Historiallisen ajan
hautapaikkojen arkeologinen inventointi. Inventointiraportti.

Salo, Kati 2007. Osteologinen analyysi. Uurainen Iso-Uurainen, Uurainen
Kynnämöinen, Petäjävesi Ala-Kintaus, Petäjävesi Mustiainen ja Heinävesi
Kalmosaari.

Sanomalehdet:

Keski-Suomi 16.10.1880. No 83. Muinaistieteelliseltä tutkimusretkeltä Laukaan kihlakunnassa v. 1880.

Uusi Suomi 2.7.1955. Unohtunut kalmansaari kertoo kansantavoista ja uskomuksista.

Sähköiset lähteet:

Bronk Ramsey, Christopher. 2005. OxCal Program v3.10. <http://c14.arch.ox.ac.uk> [Haettu 28.1.2010]

Kirjallisuus

F[orsman], A. V. 1898. Muistoja Petäjävedeltä. *Suomen Museo* 5: 31.

Jokipii, Mauno. 1999. *Keski-Suomen historia 1. Keski-Suomen vanhin historia*. Jyväskylä: Keski-Suomen liitto.

Jokipii, Mauno. 2001. Suomen hautasaaret. Teoksessa *Ruumis ja kalmasaaret. Etäällä kirkkomaasta*, toim. Erkki Laitinen, 19–43. Hankasalmi: Hankasalmen Kotiseutuyhdistys.

Joutsela, J. N. 1928. *Petäjäveden seurakunta 1728–1928*. Jyväskylä: Petäjäveden seurakunta.

Kallio, Reino. 1987. Vanhan Saarijärven vaiheet eräkaudesta isonvihan päättymiseen. Teoksessa *Vanhan Saarijärven historia*, kirj. Reino Kallio & Matti Huurre, 65–764. Karstula: Karstulan kunta.

Kemiläinen, Aira. 1993. *Suomalaiset, outo Pohjolan kansa. Rotuteoriat ja kansallinen identiteetti*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.

Korpela, Jukka. 2008. *The world of Ladoga: society, trade, transformation and state building in the Eastern Fennoscandian boreal forest zone c. 1000–1555*. Münster: LIT Verlag.

Kuusanmäki, Lauri. 1962. Kirkko ja seurakunta. Teoksessa *Suur-Jämsän historia II*, kirj. Y. S. Koskimies & Lauri Kuusanmäki, 243–473. Hämeenlinna: Jämsän, Korpilahden, Petäjäveden, Muuramen, Säynäsalon, Jämsänkosken ja Koskenpään kunnat.

Laakso, Ville & Ruohonen, Juha. 2009. Begravningsplats i skogen – itäsuomalaisia hautapaikkoja nimistössä ja maastossa. Teoksessa *Maasta, kivistä ja hengestä. Earth, Stone and spirit. Markus Hiekkänen Festschrift*, toim. Hanna-Maria Pellinen, 116–124. Turku: Turun yliopisto, kulttuurien tutkimuksen laitos.

Laasonen, Pentti. 1967. *Pohjois-Karjalan luterilainen kirkollinen kansankulttuuri Ruotsin vallan aikana*. Helsinki: Suomen Kirkkohistoriallinen Seura.

- Laitinen, Erkki, toim. 2001. *Ruumis ja kalmasaaret. Etäällä kirkkomaasta*. Hankasalmi: Hankasalmen Kotiseutuyhdistys.
- Laitinen, Erkki. 2001. Hankasalmen – Kangasniemen seudun Ruumissaariin haudatut. Teoksessa *Ruumis ja kalmasaaret. Etäällä kirkkomaasta*, toim. Erkki Laitinen, 64–86. Hankasalmi: Hankasalmen Kotiseutuyhdistys.
- Lehtipuro, Outi. 1992. Historialliset tarinat. Teoksessa *Kertomusperinne. Kirjoituksia proosaperinteen lajeista ja tutkimuksesta*, toim. Irma-Riitta Järvinen & Seppo Knuuttila, 44–55. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Muroma, Seppo. 1991. *Suurten kuolovuosien (1696–1697) väestönmenetykset Suomessa*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Mönkkönen, Mauri. 2001. Itäsuomalainen hautausperinne. Analyysi lähteistä ja niiden käytöstä. Teoksessa *Ruumis ja kalmasaaret. Etäällä kirkkomaasta*, toim. Laitinen, Erkki, 45–64. Hankasalmi: Hankasalmen Kotiseutuyhdistys.
- Nyman, Adolf Leonhard. 1882. *Muinaismuistoja Laukaan kihlakunnasta*. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.
- Oja, Aulis. 1954. Asutuksen vaiheet. Teoksessa *Suur-Jämsän historia I*, kirj. K. Virkkala, Oiva Keskitalo, Seppo Suvanto, Auli Oja, Armas Luukko ja Liisa Poppius, 173–277. Forssa: Jämsän, Korpilahden, Petäjaveden, Muuramen, Säynätsalon, Jämsänkosken ja Koskenpään kunnat.
- Ollinen, J. F. 1893. Muinaismuistoja Kuortaneen kihlakunnan eteläisestä puolesta. *Luetteloja Suomen muinaisjäänöksistä XIX*. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.
- Pentikäinen, Juha 1961. Kuusamon vanhat ruumiinkuljetusreitit ja hautapaikat. *Kotiseutu* nro 4/1961: 98–103.
- Pentikäinen, Juha. 1990. *Suomalaisen lähtö. Kirjoituksia pohjoisesta kuolemankulttuurista*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Rausmaa, Pirkko-Liisa. 1994. Heimosodat. Teoksessa *Suomen perinneatlas. Suomen kansankulttuurin kartasto 2*, toim. Matti Sarmela, 180–183. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Rimpiläinen, Olavi. 1971. *Läntisen perinteen mukainen hautauskäytäntö Suomessa ennen isoavihaa*. Helsinki: Suomen Kirkkohistoriallinen Seura.
- Rosberg, J. E., Kustavi Grotenfelt & Kaarlo Hildén 1925. *Suomenmaa. Maantieteelliset taloudellinen ja historiallinen tietokirja. VII. Vaasan lääni*. Helsinki: WSOY.
- Ruohonen, Juha. 2002. Väliaikaista kaikki on vaan? Historiallisen ajan hautasaaret arkeologisina kohteina. *Muinaistutkija* 19, 4: 32–43.

Ruohonen, Juha. 2005. Saariin ja metsiin haudatut. Historiallisen ajan hautapaikkoja Kangasniemellä. Teoksessa *Mustaa valkoisella. Ystäväkirja arkeologian lehtori Kristiina Korkeakoski-Väisäselle*, toim. Miikka Haimila & Visa Immonen, 256–269. Turku: Turun yliopisto, arkeologia.

Ruohonen, Juha. 2009. Kalmosaaret, kirkkomatkat ja karsikot. Teoksessa *Kangaslampi. Historiaa kivikaudelta 2000-luvulle*, toim. Antti Ikonen, 47–60. Varkaus: Kangaslampi-seura ry.

Ruohonen, Juha. 2010a. Lihaa luiden päälle. Sotilashautausmaa 1700-luvulta. *SKAS* 13, 2: 8–17.

Ruohonen, Juha. 2010b. Jättiläinen, paholainen, kuolema? *Koljo* kansanperinteessä, nimistöissä ja maastossa. *Sananjalka* 52. *Painossa*.

Sinisalo, Hannu. 1993. *Uurainen – Kuukan kappelista nykypäivään 1868–1993*. Uurainen: Uuraisten kunta.

Snellman, A. E. 1896. *Muinisjäännöksiä ja tarinoita Laukaan kihlakunnasta. Jälkimmäinen osa: Karstulan ja Kivijärven pitäjät*. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.

Suomen kielen etymologinen sanakirja (SKES). Lexica Societatis Fenno-Ugricae XII, 1–7. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.

Talve, Ilmar. 1988. *Kalmisto – hautausmaa – kirkkotarha. Kulttuurihistoriaa Suomen hautausmailla*. Turku: Turun yliopiston kansatieteen laitos.

Tigerstedt, Robert. 1877. Berättelse öfver en antropologisk resa i Tavastland, sommaren 1876. *Öfversigt af Finska Vetenskapsocietens förhandlingar XIX 1876–77*: 33–43.

Wallin, Väinö. 1894. *Kuvauksia Suomen kansan esihistoriasta. Kuvallinen Suomen historia vanhimmista ajoista nykyaikaan saakka. Ensimmäinen osa: Suomen kansan esihistoria*. Jyväskylä: Gummerus.

Vilkuna, Kustaa H. J. 2005. *Viha. Perikato, katkeruus ja kertomus isostavihasta*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.

Vilkuna, Kustaa H. J. 2009. Isonvihan muistaminen. Teoksessa *Nälkä tappoi, tauti tappoi, sota tappoi. Satakunta Suuren Pohjan sodan aikana 1700–1821*, toim. Reino Kero, 130–155. Harjavalta: Satakunnan historiallinen seura.